

DRAMATIK MATNDA TARIXIY KOLORITNI IFODALOVCHI ONOMASTIK BIRLIKLARNING LINGVOPOETIK TAHLILI

Muhtaram Ikramova

Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Maqolada Maqsud Shayxzodaning “Mirzo Ulug‘bek” tragediyasida timsol nomlarining lisoniy xususiyatlari, shuningdek, bu nomlarning tarixiy koloritni ifodalashiga xos lingvopoetik tahlili berilgan.

Kalit soʻzlar: lingvopoetika, onomastika, laqab, epitet, badiiy-ekspressiv funktsiya.

LINGUOPOETIC ANALYSIS OF ONOMASTIC UNITS REPRESENTING HISTORICAL COLOR IN THE DRAMATIC TEXT

Muhtaram Ikramova

doctoral student of Namangan State University

ANNOTATION: The article presents the linguistic features of symbolic names in the tragedy «Mirzo Ulugbek» by Maqsud Sheikhzadeh, as well as the linguopoetic analysis of the historical color of these names.

KEY WORDS: linguopoetics, onomastics, nickname, epithet, artistic-expressive function.

ЛИНГВОПОЭТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ОНОМАСТИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ, РЕПРЕЗЕНТИРУЮЩИХ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЦВЕТ В ДРАМАТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ

Мухтарам Икрамова,

базовый докторант Наманганского государственного университета

Аннотация: В статье представлены лингвистические особенности символических имен в трагедии Махсуда Шейхзаде «Мирзо Улугбек», а также лингвопоэтический анализ исторической окраски этих имен.

Ключевые слова: лингвопоэтика, ономастика, прозвище, эпитет, художественно-выразительная функция.

KIRISH. Ijodkor ma'lum tarixiy asar yaratar ekan, asar g'oyasidagi davr muhiti, makon va zamondagi har bir detaldan tortib tarixiy qahramon xarakterini ochib berishda til birliklarining tarixiy bo'yoqni ochib berishiga alohida e'tibor qaratadi va saralaydi. Bir tarixiy davr yohud tarixiy shaxs hayoti ko'plab qalam ahllari tomonidan turlicha individuallashtiriladi. Zamonaviy tilshunoslikda tarixiy haqiqatning qay darajada ochiq va ta'sirchan tasvirlanganligi badiiy asar lingvopoetikasi bilan baholanadi. Lingvopoetika – badiiy matnda nafosat yaratish san'ati hisoblanadi, xususan, tarixiy dramatik asarda o'tmish haqiqatlarini badiiyatga aylantirish ham alohida san'atdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI. Maqsud Shayxzoda “Mirzo Ulug‘bek” dramasida tarixiy davr koloritini ochib berish uchun onomastik birliklar ko'lamiga alohida urg'u beradi. Dramatik asar asosini nutq tashkil etadi, shunday ekan, qahramonlar nutqida ham timsol nomlarining funksional-semantik mohiyati namoyon. Muallif tomonidan mohirlik bilan tanlangan bu birliklar asar badiiyatining ekspressivligini oshirishda, dramatik xususiyatni asar g'oyasiga singdirishda muhim ahamiyatga egadir. Badiiy matnda poetik ko'lamdagi onomastik birliklarni tahlil etish lingvopoetika sohasining asosiy masalalaridandir. Bu kabi tahlillar lingvopoetika yo'nalishida onomopoetika termini bilan atalishi ma'lum. Bu masalada tilshunos olim D.Andaniyazovning tadqiqot ishlarida asarda onomastik birliklar matnning struktural-semantik yaxlitligiga xizmat qilishi barobarida uning ichki dinamikasi va ohang butunligini ham ta'minlashi lozimligi alohida nazariy va amaliy tahlil etilgan [1:92-94]. Ishimizda badiiy matnning lisoniy tahlili metodologik tamoyillari masalalari yoritilgan tilshunos M.Yo'ldoshevning [2] tadqiqot materiallari ham bizning ilmiy faoliyatimiz uchun muhim manbalardan biri bo'ldi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Badiiy matnda, jumladan, dramatik matnda nomlar badiiy poetikani shakllantirish va qahramonlar ruhiyatiga xos, shuningdek, drama nutqiga xos badiiy ekspressiv funktsiya ifodalashi lozim. Xususan, Mirzo Ulug‘bek” fojiasida ijodkor tarixiy davr muhitini yorqinroq

ifodalash uchun Piri Zindoniy, Bobo Kayfiy (to‘qima obraz) kabi laqablarni drama sujetiga olib kiradi. Bu kabi laqablar muallif ideostilidagi tarixiy davrni ro‘yirost ochishga va asar badiiyatining ekspressivligini oshirishga xizmat qilgan. Laqablar insonning ikkinchi ismidir. Laqab – uning atrofida gilarari tomonidan beriladigan, shaxsning biror xarakterli belgi, xususiyatini ifodalovchi, asosan, shaxs ismi bilan birgalikda qo‘llanadigan antroponim turi [3:42] bo‘lib, badiiy matnda muallif laqablardan asar g‘oyasini ochib berish, shuningdek, muallif tafakkuridagi fikrlarni shu timsollar nutqi vositasida ifodalash, asarning badiiy ekspressiv funksiyasini ta‘minlash uchun foydalanadi. Jumladan, “Mirzo Ulug‘bek” tarixiy fojiasida Piri Zindoniy laqabi misralar bayonida quyidagicha keltiriladi:

Zindonbon

Bunda ismi o‘chirilgan... ammo zindonda

Unga laqab qo‘yganmiz biz: - Piri Zindoniy.

Senga so‘roq, qani ayt-chi, Piri Zindoniy,

Qilmishingga sen pushaymon edingmi, yo‘qmi? [4:129]

Ma‘lumki, pir leksemasi bir necha lug‘aviy ma‘nolarda qo‘llaniladi. Jumladan, kekxa, diniy tariqat asoschisi, diniy rahbar, ustoz, afsonaviy shaxs kabi semalarda ifodalanadi [5:261]. Matn mazmunida Piri Zindoniy Amir Temurga bo‘ysunmaganligi uchun mangu zindonband etiladi. Uning nasl-nasabini Ulug‘bek saroyida hech kimsa bilmaganligi bois asarda muallif shu nom bilan ifodalagan. Asar mazmunida ko‘pni ko‘rgan ustoz semasi ham ifodalanadi. Shayxzodaning shayxona uslubi shundaki, zindon leksemasi bilan pir leksemasini yonma-yon qo‘llaydi. Odatdagi zindonband shaxs emas – zindonning piri, dono, barchani ezgulikka chorlovchi va mayoq bo‘luvchi, vatanparvar, xalqning osoyishtaligini o‘ylovchi Piri Zindoniy. Laqab so‘z birikmasi shaklida ifodalangan, ya‘ni Piri Zindoniy – zindonning piri bo‘lib, izohlovchiga -i egalik affiksi, izohlanmishga -iy so‘z yasovchi affiksini qo‘shish orqali epitetli birikma hosil bo‘lgan. Asar matnida Piri Zindoniyning asl nomi Hasan chilangar bo‘lib, bu laqab timsol xarakterini ochib berishga, tarixiy davrni yorqinlashtirishga xizmat qilgan. Misralar badiiyatini yanada oshirgan.

Asar mazmunida Piri Zindoniyning asl nomi quyidagicha keltiriladi:

Menmi? Hasan degan bitta chilangar.

Men chilangar, otam, bobom, bari ohangar.

Bu zindonga tushganimga necha yil bo‘ldi.

Voh-voh, ellik yildir men bunda bandi...

Ammo ko‘rib turibsizki, o‘lgan emasman. [4:130]

Har bir laqablar ma‘lum bir sabablarga ko‘ra paydo bo‘ladi, ular o‘z tarixi va biografiyasiga ega. Piri Zindoniy nomi tarixda ham ma‘lum. Uning ota-bobolari, shuningdek o‘zi ham “Sarbadorlar harakati”ga boshchilik qiladi. Sarbadorlar XIV asrlarda mo‘g‘ullar va boylar zulmiga qarshi Eron va Movarounnahrda xalq qo‘zg‘olonlariga boshchilik qilishadi. Amir Temur bu kabi xalq qo‘zg‘olonlariga qarshi chiqib, ularni birdamlikka chorlaydi. Sarbadorlar hukmronligi 50 yil davom etadi va Amir Temur tomonidan bo‘ysundiriladi. Bu tarixiy voqea Maqsud Shayxzoda tomonidan asar matnida Piri Zindoniy laqab nomi vositasida mahorat bilan ochib berilgan. Muallif tarixdagi Sarbadorlarni jonlantirish uchun bu laqabni asar sujetiga olib kiradi.

Piri Zindoniy nomi orqali Shayxzoda ikki tarixiy davrni bir tragediyada jamlaydi. Asar yaratilishidan avval muallif 50-yillarning boshida “aksilsho‘roviy” ijodkor sifatida nohaq 25 yil ozodlikdan mahrum qilinadi. Ozod bo‘lgach 1967-yil “Mirzo Ulug‘bek” tragediyasini keng ommaga tuhfa etadi. Tarixiy asardagi Piri Zindoniy aynan muallifning o‘zidek. Piri Zindoniy nutqida ifodalagan har bir til birliklarida muallif ruhiyati, hayotiga taalluqli tarixiy haqiqatlar ayondek. Jumladan, Piri Zindoniyning podshoh Ulug‘bek bilan bo‘lgan dialogiga e‘tibor beraylik:

Nega darkor? Sarguzashtlar, sarguzashtlarmish!

Men ularni aytgan bilan yoriydimi kun?

Yo la‘nati zindon qulab kelarmi erklik?

Yo qaytadan men yosharib, jo‘ralar bilan –

Juma‘likda yallaxonlik qilamanmi-a?

Podshohga insonlarni o‘ldirmoq oson!

Ammo, qani, ular kimni tiriltgan? Hayhot! [4:160]

Shayxzoda laqab mazmunini timsolning har bir nutqida ochib beradi. Piri zindoniyning zindonning

piri ekanligi uning soʻzlaridan, sahnaga xos viqoridan, oʻtmishidan namoyon. Shayxzodaning laqab yaratish mahorati qahramonning har bir nutqi asosidagi til birliklarida obraz portretini yorqin ranglarda usta musavvirdek mohirlik bilan chizib bergan. Shuningdek, muallif kontekst semasiga tadrij sanʼati va sarkazm vositasida badiiy boʻyoq bergan. Zindondagi qorongʻu tunlari qaytadan yorugʻ kunga aylanmasligi, zindon har zamonada manguligi, yigitlik davri takrorlanmasligi, shoh bor maskanda oʻlim borligi abadiy ekanligini kinoyaviy sarkazm vositasida ochiq ifodalangan. Soʻz ustasi zindon – erklik, oʻldirmoq – tiriltgan leksemalari orqali tazod sanʼatini ham uygʻunlashtirgan. Bu badiiy sanʼatlar vositasida Piri Zindoniyning nutqi tag maʼnosida tarixiy davrga, Temuriylar davriga boʻlgan salbiy subyektiv munosabati namoyon.

XULOSA

Turkiy tillarda ot yasovchi affikslarning eng salmogʻdori -iy soʻz yasovchi affiksi hisoblanadi va bir necha turdagi nomlarni hosil qiladi. Navoiy, Lutfiy, Niyoziy, Qodiriy kabi nomlarda taxallus, nisbat nomlari yasaydi. Piri Zindoni, Bobo Kayfiy nomlarida Shayxzoda laqab nomlarini ifodalagan va dramatik asarga aynan tarixiy haqiqatni baiylashtirish uchun bu nomlarni asar sujetiga olib kirgan.

Tahlillar shuni dalillaydiki, Shayxzoda olib kirgan har bir nomda timsolning portreti namoyon. Qahramon nutqidagi har bir til birliklari, oʻzgalar nutqida ifodalangan badiiy til vositalari ham aynan shu nom uchun muallif tomonidan kashf etilgan.

Dramatik matnda onomastik nomlar, xususan, laqablar tarixiy davrga badiiy boʻyoqdorlikni shakllantirish, muallif tafakkuridagi falsafiy haqiqatni asar sujetiga olib kirish va asar dinamikasining uzviyligi, ekspressivligini taʼminlash uchun muallif tomonidan mahorat bilan ifodalanadi. Piri Zindoni, Bobo Kayfiy kabi toʻqima laqablar ijodkor tomonidan tragediya kulminatsiyasida ham puxta ishlangan va har bir sahna pardalarini toʻldiruvchi zanjirdir. Goʻyo bu qahramonlar nutqining bir qismi drama matnidan tushirilsa asar sujetiga zarar yetadigandek, tarixiy haqiqat ochilmagandek.

Maqsud Shayxzodaning nom yaratishdagi musavvirovona uslubi shundaki, har bir nomda qahramonning portretini oʻziga xos yaratadi, nutqida – soʻzida uning shakl-u shamoyili, nom mohiyati namoyon. Shayxzoda dramalaridan maʼlumki, tarixiy dramada har bir nom tarixiy koloritni ifodalovchi, badiiy ekspressivlikni taʼminlovchi lingvopoetik vositadir. Zero, har qanday matnda muallif badiiy maqsadini ifodalovchi onomopoetik birliklar tahlili lingvopoetikaning amaliy asosini tashkil etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Анданиязова Д. Бадий матнда ономастик бирликлар лингвопоетикаси: Филол. фанлари фалсафа доктори диссертация. –Тошкент, 2017.
- 2.Йўлдошев М. Бадий матн ва унинг лингвопоетик таҳлили асослари. Тошкент: Фан, 2007.
- 3.Бегматов Э., Улуков Н. Ўзбек ономастикаси терминларининг изоҳли луғати. – Наманган, 2006.
- 4.Шайхзода М. Мирзо Улуғбек. – Тошкент: Ўқитувчи, 1994.
- 5.Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2020. – 3-ж. – Б. 261.